

УДК 343.98:343.1

Н. О. Зубова, старший науковий співробітник Харківського НДІСЕ

ЗРАЗКИ ДЛЯ ЕКСПЕРТНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ: ПОРЯДОК ОТРИМАННЯ ТА ОСНОВНІ ВИМОГИ

Викладено порядок одержання зразків для проведення експертизи в рамках кримінального провадження за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. Узагальнено основні вимоги, яким повинні задовольняти зразки, що надаються експерту для порівняльного дослідження.

Ключові слова: кримінальний процес, судова експертиза, порівняльні зразки.

Ефективність розгляду кримінальних, цивільних, господарських та адміністративних справ пов'язана з використанням спеціальних знань. Вони застосовуються в першу чергу у формі проведення судових експертиз різних видів. Під час виконання судових експертиз виникає потреба в порівняльних дослідженнях і в більшості випадків для їх здійснення необхідні зразки.

Донедавна ні в законодавстві, ні в криміналістичній літературі не було чіткого визначення поняття «зразки», як і єдиної думки про те, яке вони посідають місце серед об'єктів експертизи. У зв'язку з цим невизначеним був процесуальний статус тих численних об'єктів, що іменуються зразками.

Поняття «зразки» зустрічається в процесуальних кодексах України в статтях, що дають визначення таких учасників провадження (процесу), як експерт і спеціаліст. Так, ч. 10 ст. 53 Цивільного процесуального кодексу України передбачає серед інших право експерта «заявляти клопотання про подання йому додаткових матеріалів і зразків», ч. 2 ст. 54 визначає, що «спеціаліст може бути залучений до участі у цивільному процесі ... для відбору зразків для проведення експертизи». Аналогічні норми є в Кодексі адміністративного судочинства України (ст. 66 «Експерт» і ст. 67 «Спеціаліст»). Стаття 31 Господарського процесуального кодексу України визначає за судовим експертом право «просити господарський суд про надання йому додаткових матеріалів».

Відбір зразків для проведення експертних досліджень належить до процесуальних дій. Так, В. Ю. Шепітько зазначає: «... отримання зразків для порівняльного дослідження є процесуальною дією, що полягає в одержанні порівняльного матеріалу для експертного дослідження»¹.

Отже, відбір зразків до введення в дію Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. належав до слідчих або судових дій. У відповідних розділах криміналістичної літератури було описано прийоми вилучення й відібрання зразків, а також викладено правила їх підготування до експертного дослідження. У тактичному плані процес отримання зразків умовно поділявся на три етапи: 1) підготування цієї дії (визначення обсягів і якості необхідних зразків та винесення постанови або ухвали); 2) вилучення або

¹ Криміналістика. Криміналістическая тактика и методика расследования преступлений : учебник / под ред. В. Ю. Шепітько. — Х. : Одиссей, 2001. — С. 205.

відібрання зразків; 3) процесуальне оформлення отриманих зразків (шляхом складання протоколу або виконання посвідчувального напису).

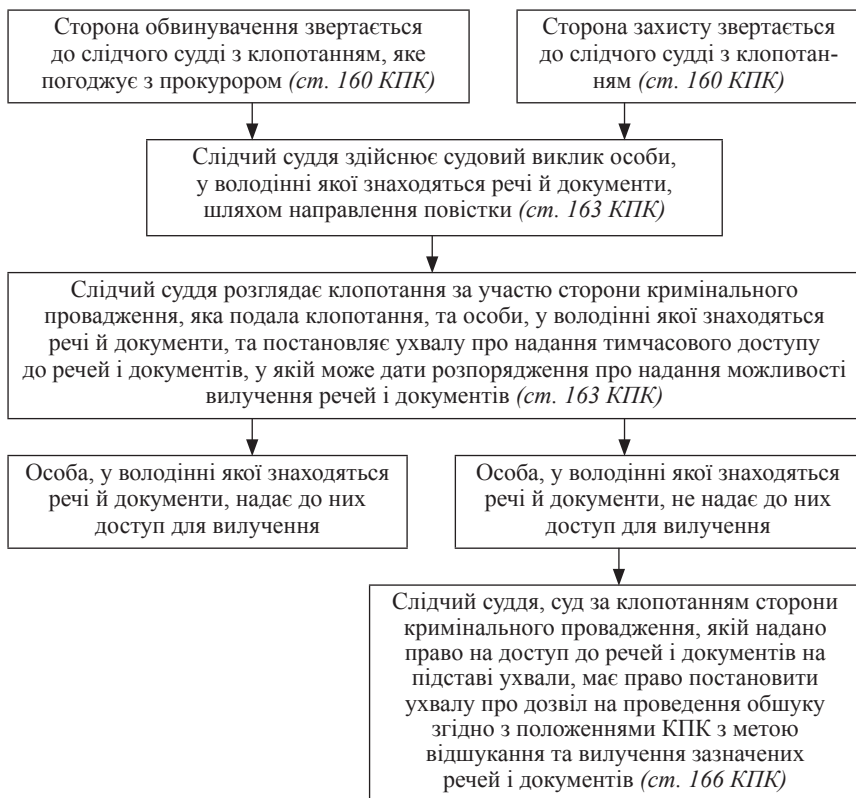
Судово-правова реформа, що передбачає зміну пріоритетів у бік посилення прав людини та об'єктивізації процесу доказування, призвела до того, що новим Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК) розширено коло осіб, які можуть залучати експерта для проведення експертизи. Так, відповідно до ч. 2 ст. 243 КПК «сторона захисту має право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової». Відповідно внесено зміни до порядку отримання зразків для проведення експертизи. Так, у ч. 1 ст. 245 КПК передбачено: «У разі необхідності отримання зразків для проведення експертизи вони відбираються стороною кримінального провадження, яка звернулася за проведенням експертизи або за клопотанням якої експертиза призначена слідчим суддею. У випадку, якщо проведення експертизи доручено судом, відібрання зразків для її проведення здійснюється судом або за його дорученням залученим спеціалістом». При цьому в ч. 2 цієї статті встановлено, що відібрання зразків з речей і документів проводиться згідно з положеннями про тимчасовий доступ до речей і документів (статті 160–166 КПК).

У ст. 159 КПК визначено, що «тимчасовий доступ до речей і документів полягає у наданні стороні кримінального провадження особою, у володінні якої знаходяться такі речі і документи, можливості ознайомитися з ними, зробити їх копії та, у разі прийняття відповідного рішення слідчим суддею, судом, вилучити їх (здійснити їх виїмку). Тимчасовий доступ до речей і документів здійснюється на підставі ухвали слідчого судді, суду». У ч. 1 ст. 160 КПК передбачено, що «сторони кримінального провадження мають право звернутися до слідчого судді під час досудового розслідування чи суду під час судового провадження із клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів, за винятком зазначених у ст. 161 цього Кодексу. Слідчий має право звернутися із зазначеним клопотанням за погодженням з прокурором». У ст. 163 КПК встановлено, що слідчий суддя, суд після отримання клопотання здійснює судовий виклик особи, у володінні якої знаходяться такі речі й документи, шляхом направлення повістки; розглядає клопотання за участю сторони кримінального провадження, яка подала клопотання, та особи, у володінні якої знаходяться речі й документи, та постановляє ухвалу про надання тимчасового доступу до речей і документів, у якій може дати розпорядження про надання можливості вилучення речей і документів, якщо сторона кримінального провадження доведе наявність достатніх підстав уважати, що без такого вилучення існує реальна загроза зміни або знищення речей чи документів, або таке вилучення необхідне для досягнення мети отримання доступу до речей і документів.

У ст. 166 КПК передбачено, що «у разі невиконання ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів слідчий суддя, суд за клопотанням сторони кримінального провадження, якій надано право на доступ до речей і документів на підставі ухвали, має право постановити ухвалу про дозвіл на проведення обшуку згідно з положеннями цього Кодексу з метою відшукування та вилучення зазначених речей і документів. У разі, якщо дозвіл

на проведення обшуку надано за клопотанням сторони захисту, слідчий суддя, суд доручає забезпечення його проведення слідчому, прокурору або органу внутрішніх справ за місцем проведення цих дій. Проведення обшуку здійснюється за участю особи, за клопотанням якої надано дозвіл на його проведення, згідно з положеннями цього Кодексу».

Таким чином, одержання зразків для проведення експертизи в рамках кримінального провадження стає поетапною дією, що продовжується в часі декілька тижнів, а в окремих випадках – місяців. Стандартну послідовність цих етапів на стадії досудового розслідування схематично показано на рисунку.

Порядок одержання зразків для проведення експертизи в рамках кримінального провадження

Сторона кримінального провадження, яка залучає експерта або клопочеться про його залучення перед слідчим суддею, при підготованні клопотання про витребування в особи, у володінні якої знаходяться речі та

документи, дослідження котрих як зразків необхідне для проведення конкретної експертизи, повинна чітко усвідомлювати всі вимоги, яким мають відповідати зразки.

За походженням ідентифікаційних ознак порівняльні зразки поділяють на два види: 1) безпосередні представники об'єктів певного виду, групи, складу та структури (наприклад, зразки чорнила, крові, паперу тощо); 2) предмети, які зберегли на собі в результаті взаємодії матеріально-фіксовані ознаки індивідуального об'єкта (наприклад, відбитки печатки, папілярних візерунків пальців, зразки підписів тощо). Особливістю порівняльних зразків першого виду є те, що вони мають ті самі властивості, склад і структуру, що й досліджувані об'єкти, тому можуть бути використані для встановлення спільності походження або належності до однієї класифікаційної групи. Головною умовою використання цих зразків в експертному дослідженні є їх відповідність (схожість) досліджуваним об'єктам за хімічним складом, фізичними властивостями, біологічним походженням, технологічними та іншими ознаками. Порівняльні зразки другого виду в процесі дослідження використовуються як установлені об'єкти, їх особливість полягає в тому, що походження зразків завжди відоме. Вони спеціально відбираються стороною або судом для порівняльного дослідження. Головною умовою, яка визначає можливість використання цих зразків в експертному дослідженні, на відміну від зразків першого виду, є безперечність відображення на них слідів конкретного об'єкта, що перевіряється (наприклад, ознак кліше печатки, які відображаються у відбитках, слідів конкретної пари взуття)¹.

Таким чином, існують певні вимоги, яким зразки повинні задовольняти.

Так, зразки для експертного дослідження мають отримуватися відповідно до норм чинного законодавства та морально-етичних норм. Доказове значення висновків експерта, що базуються на дослідженні зразків, отриманих з порушенням процесуального законодавства, можуть бути поставлені під сумнів.

Інші вимоги, яким повинні відповідати зразки, у нормативних актах чітко не сформульовано. В окремих випадках визначено лише вимоги до зразків у відповідних видах експертних завдань. Так, п. 3.6 Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень² передбачає, що при відборі зразків для встановлення проміжку часу нанесення відбитків печаток «вільні зразки повинні відповідати таким вимогам: безсумнівність походження; належна якість і кількість, що відповідають методичним вимогам такого дослідження (репрезентативність); порівнянність (відсутність відмінностей зображень, які порівнюються, однакова якість паперу)».

¹ Див.: Кравченко О. А. Тактика одержання деяких видів зразків для експертного дослідження за участю спеціалістів / О. А. Кравченко [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://archive.nbuv.gov.ua>. — 27.05.2013.

² Див.: Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5 (у редакції наказу МЮ України від 26 грудня 2012 р. № 1950/5) // Офіц. вісник України. — 2013. — № 3. — С. 297.

Науковці по-різному визначають вимоги, яким повинні відповідати зразки. Так, Р. С. Белкін писав, що при одержанні зразків необхідно дотримуватися не тільки кількісно-якісного критерію з огляду на специфіку кожного виду експертизи, а й моделювати умови їх одержання, дотримуючись при цьому основних правил і вимог, а саме: безсумнівність походження, репрезентативність, порівнянність. Саме це дозволяє розуміти відбір зразків як технологічний процес¹.

На думку В. А. Жбанкова, зразки повинні бути належної якості та отримані в кількості, необхідній для проведення конкретної експертизи. Під належною якістю зразків слід розуміти вираз ними необхідних для цілей експертного дослідження ознак того об'єкта, від якого вони отримані; кількість зразків повинна бути такою, аби можна було зробити висновок про закономірність або випадковість цих ознак і їхню варіативність. Умови отримання зразків повинні максимально відповідати умовам виникнення досліджуваного об'єкта, при цьому бажано, аби зразок був отриманий на такому матеріалі, що й досліджуваний об'єкт, аналогічними знаряддями та засобами й т. под. Крім того, можуть існувати й додаткові умови. Наприклад, при отриманні експериментальних зразків почерку, коли виконавець знає, що його рукописи використовуватиметься як порівняльний матеріал під час проведення експертизи, він може виконувати їх зі свідомою настановою на умисну зміну свого почерку. Тому текст для зразка диктується умисно прискорено, зразки підпису відбираються кожен на окремому аркуші й т. под.²

Інші вимоги, що ставляться до зразків, спричинені видом досліджень і специфікою методів дослідження, що використовуються під час проведення конкретної експертизи.

Окремо треба виділити експертний відбір зразків, що може проводитися на етапі проведення експертизи безпосередньо експертом, якому доручено виконання цієї експертизи. Якщо зразки отримуються за допомогою наданих на дослідження об'єктів під час проведення експертизи, виносити окрему постанову слідчого (ухвалу суду) про відібрання зразків не має потреби. Їх отримання становить зміст експертного експерименту – факультативної стадії проведення експертизи. У цьому разі процес отримання зразків не є самостійною дією та фіксується в дослідницькій частині висновку експерта. У КПК Російської Федерації ця функція експерта прямо закріплена в ч. 4 ст. 202: «Якщо отримання зразків для порівняльного дослідження є частиною судової експертизи, то воно проводиться експертом. У цьому випадку відомості про вчинення зазначеної дії експерт відображає у своєму висновку». У підручнику «Уголовный процесс» зазначено, що отримання зразків для порівняльного дослідження є частиною судової експертизи, якщо зразки отримуються за допомогою наданих на судову експертизу об'єктів³.

¹ Див.: Криминалистика : учебник для вузов / [Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская] ; под ред. Р. С. Белкина. — М. : НОРМА, 1998. — С. 669–674.

² Див.: Жбанков В. А. Образцы для сравнительного исследования в уголовном судопроизводстве / В. А. Жбанков. — М.: ВШ МВД СССР, 1969.

³ Див.: Смирнова Н. Н. Уголовный процесс : учебник / Н. Н. Смирнова. — СПб. : Изд-во Михайлова В. А., 2000. — С. 179.

Потреба в експертних зразках виникає тоді, коли безпосереднє порівняння ідентифікуючих та ідентифікуємих об'єктів є неможливим або досить важким. Так, на дослідження надано документ з відбитком печатки й саме кліше печатки. Порівняльне дослідження проводиться не тільки між відбитком на документі та наданим кліше. У перебігу проведення експертизи необхідно вивчити умови його нанесення на досліджуваному документі (ступінь тиснення на кліше в момент нанесення та його розподіл по площі кліше, ступінь забарвлення кліше, якість паперу, на якому знаходиться досліджуваний відбиток, вид підкладки під аркуш паперу, яка знаходилась у момент його нанесення тощо). З урахуванням викладеного необхідно відібрати експериментальні зразки. Цю дію здійснює експерт. Таким чином, він відбирає експертні експериментальні зразки, що будуть найбільш наближені за умовами нанесення до досліджуваного відбитка. Саме такі зразки відповідатимуть вимогам порівняльності.

При ідентифікації нарізної вогнепальної зброї за стріляною кулею досить важко безпосередньо зіставити мікрорельєф каналу ствола зброї, що перевіряється, і мікрорельєф циліндричної поверхні стріляної кулі. Аби полегшити це дослідження, необхідні зразки для порівняння – стріляні з даного екземпляра зброї експериментальні кулі, які б використовувалися для зіставлення особливостей досліджуваної поверхні кулі та мікрорельєфу каналу ствола.

Загальні вимоги, яким мають відповідати зразки, без урахування особливостей (специфіки) видів досліджень і конкретних експертних завдань можна згрупувати таким чином:

1) законність отримання – проведення відбору зразків повинно здійснюватися відповідно до норм чинного законодавства та морально-етичних норм;

2) достовірність (безсумнівність) походження зразків від об'єктів, що перевіряються, – забезпечення безсумнівності походження встановлюється шляхом перевірки документів особи або попереднього вивчення об'єкта, від якого походять зразки, аби виключити його підміну чи випадкову помилку. У цих же цілях отримані зразки відповідним чином пакують, на них робляться необхідні посвідчувальні написи. При отриманні, фіксації та зберіганні зразків використовують сучасні науково-обґрунтовані методики та технічні засоби, а також допомогу спеціаліста;

3) порівняльність – умови отримання зразків повинні максимально відповідати умовам утворення досліджуваного об'єкта, тобто зразки мають бути порівняними з ідентифікуючим об'єктом (наприклад, утворення зразка повинно збігатися за механізмом утворення з ідентифікуючим об'єктом, зразок має бути виконаний на такому матеріалі, що й досліджуваний об'єкт, аналогічними знаряддями та засобами, у близький до досліджуваного об'єкта проміжок часу тощо). Отже, необхідно, аби зразки якомога більш повно й точно передавали ознаки об'єкта, з якими їх передбачається порівнювати;

4) відповідна кількість – кількість зразків повинна бути такою, аби можна було зробити висновок про закономірність чи випадковість відображених у зразках ознак і їх варіативність. Питання щодо достатності (відповідної

кількості) наданих для вирішення поставлених експертних завдань зразків вирішується експертом у кожному конкретному випадку під час проведення експертизи.

Таким чином, отримання зразків – це цілеспрямована діяльність людини. Якість і кількість отриманих зразків значною мірою залежать від усвідомлення особами, що їх відбирають, вимог, яким зразки повинні відповідати. Основними вимогами до зразків для всіх видів досліджень є законність, достовірність, порівнянність і достатня кількість. Відповідність зразків переліченим вимогам є об'єктивною передумовою успішного проведення експертного дослідження.

ОБРАЗЦЫ ДЛЯ ЭКСПЕРТНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ: ПОРЯДОК ПОЛУЧЕНИЯ И ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ

Зубова Н. О.

Изложен порядок получения образцов для проведения экспертизы в рамках уголовного производства в соответствии с новым Уголовным процессуальным кодексом Украины. Обобщены основные требования, которым должны удовлетворять образцы, предоставляемые эксперту для сравнительного исследования.

Ключевые слова: уголовный процесс, судебная экспертиза, сравнительные образцы.

SAMPLES FOR EXPERT INVESTIGATION: THE PROCESS OF ACQUIRING AND MAIN REQUIREMENTS

Zubova N. O.

The article deals with the process of acquiring samples for forensic examination in criminal proceedings under the new Criminal Procedure Code of Ukraine, it summarizes the main requirements for the samples that are provided to the expert for comparative investigation.

Keywords: criminal process, forensic examination, comparative samples.